

Pr. drd. Lucian Petroaia

RÂNDUIALA PROSCOMIDIEI ÎN LITURGHIERUL ROMÂNESC

Primele considerații și analize atente, autorizate, privind evoluția rânduiei Proscomidiei în șirul Liturghierelor românești aparțin părintelui profesor Petre Vintilescu¹. Cu instrumentele timpului, el a formulat câteva observații, valabile și astăzi. Cea mai importantă dintre ele este aceea că „Liturghierul român este o traducere fidelă a Liturghierului grecesc”², dar se resimte în text și „influența edițiilor slavone”³, ceea ce explică multe dintre „problemele” rânduiei Proscomidiei în Liturghierul românesc. La acestea se adaugă studiile pr. prof. dr. Ene Braniște⁴ și ale pr. prof. dr. Nicolae D. Necula⁵, care actualizează și aprofundează tema.

1. Rânduiala pregătirii sfinților slujitori înainte de începerea

1. A se vedea studiul *Contribuții la revizuirea Liturghierului românesc. Proscomidia. Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1931, capitolele „Particularități mai deosebite ale diferitelor ediții de liturghiere. La Proscomidie”, p. 44-58 și „Text. Rânduiala dumnezeieștii Proscomidii”, p. 69-96.

2. *Ibidem*, p. 10.

3. *Ibidem*, p. 37.

4. Capitolele „Rânduiala Proscomidiei”, „Proscomidia-istoric”, „Simbolismul Proscomidiei”, în *Liturgica specială (manual pentru institutele teologice)*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1985, p. 250-258, 286-293, 337-345.

5. „Scoaterea miridei pentru conducătorii țării, la slujba Proscomidiei, a fost o practică permanentă sau nu? De când a fost introdusă în rânduiala slujbei, ce justificare are și care trebuie să fie practica în continuare?”, în *Tradiție și înnoire în slujirea liturgică*, vol. I, Editura Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 1996, p. 120-126, „Se pot schimba locul și rolul Proscomidiei din cultul Bisericii Ortodoxe?”, în *Tradiție și înnoire în slujirea liturgică*, vol. II, Editura Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 2000, p. 204-210, „Ce abateri tipiconale și practice neliturgice mai întâlnim la săvârșirea Sfintei Liturghii?”, în *Tradiție și înnoire în slujirea liturgică*, vol. III, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe

Proscomidiei: ritualurile închinării și al înveșmântării.

Mai întâi, în toate edițiile Liturghierului românesc se subliniază că „*Preotul carele va să slujască Dumnezăiasca Liturghie iaste dator mai întâi să fie cu toți împăcat și să nu aibe ceva asupra cuiva: și să-și apere inima de gânduri reale cât va putea: și să ajune puțintel decusară și asă trezvi până la vreamea Liturghiei... Iar dacă sosește vreamea, să meargă să ea blag(oslo)venie dela cel mai mare și să meargă în bisearică*“⁶. Aceste povățuiri sunt quasigenerale în liturghiere; textul diferă foarte puțin de la o ediție la alta.

În general, ritualul închinării a fost același, mereu. Bindecuvântarea mică, rugăciunile începătoare și troparele de umilință sunt aproape identice, în cele mai multe dintre ediții. Diferența în textul troparelor de umilință constă în aceea că la troparul cel dintâi lipsește sublinierea „...noi, păcătoșii *robii tăi*...“, element care apare mai târziu.

La cele mai multe ediții, ritualul închinării este redat pe larg; sunt și ediții care îl sintetizează, indicând doar începutul rugăciunilor și trecând direct la ritualul înveșmântării⁷.

Identificăm două perioade, în ceea ce privește precizările, privind acest ritual: într-o primă etapă, liturghierele indică închinarea doar la icoanele Mântuitorului și a Maicii Domnului, cu rugăciunea finală de pregătire pentru a sta și a sluji „fără de osândă... înaintea Sfântului Jertfelnic“, iar într-o a doua etapă, liturghierele de după a doua jumătate a secolului XIX până la zi, în care este redată închinarea la toate icoanele: „*Asemenea și la celelalte icoane, și la iconostas, zicând la fiecare troparul sfântului închipuit pe icoană*“⁸. Rugăciunile de închinare la cele două icoane, cât și rugăciunea „Doamne, trimite mâna Ta...“ sunt, în toate edițiile, perfect identice cu cele din liturghierele actuale.

La cele mai multe ediții de secol XVIII - XIX lipsesc indicațiile privind apolisul de după ritualul închinării. Acestea indică doar plecarea capului slujitorului spre stranele stângă și dreaptă, intrarea - cu rugăciunea cuvenită - în Sfântul Altar, închinarea întreită și sărutarea Sfintei Evanghelii și a „Sfântului Prestol“. Ediția de Chișinău, 1859, prezintă o formulă a rugăciunii intrării

Române, București, 2004, p. 133-144.

6. *Liturghier*, București, 1746, p. 46.

7. De ex., ediția de Iași, 1834, p. 65-66, ediția de Neamț, 1860, p. 25-26.

în Sfântul Altar neîntâlnită în liturghiile românești, preluată din tipicul slav: „*Intravoiu în casa ta , închină-mă voi întru Biserica cea sfântă ata întru frica ta. Doamne povățuiește-mă întru dreptatea ta pentru vrăjmașii miei, îndreptează înaintea ta calea mea. Că nu este îngura lor adevăr, inima lor este deșartă groapă deșchisă grumazii lor, cu limbile sale viclenia, judecâi pre ei Dumnezeule: cază din cuțetele sale, după mulțimea păgânătăților lor, leapădăi pre dânșii, că teau amărât Doamne. Și să se veselească toți cei ce nădăjduiesc întru tine în veac să vor bucura și tevei sălășlui întrânșii și să vor lăuda întru tine cei ce iubesc numele tău, că tu vei blagoslovi pre cel drept Doamne, că cu arma buneii voiri neai încununat pre noi*”⁹.

În ceea ce privește înveșmântarea, ritualul este uniform, în timp. Textele și rânduiala sunt perfect identice, ținând cont doar de fireasca evoluție a limbii române. Iată o comparație pentru rugăciunea la stihar, în ediții din secole diferite și din regiuni diferite:

Brașov, 1570, fila 2A	Iași, 1679, p. 15	Târgoviște, 1713, p. 50	Neamț, 1860, p. 26	București, 1937, p. 94
„Bucurise sufletulu meu în Domnulu că mă îmbrăcî întru camașe de spăsenie. Și cu vășmântu de veselie îmbrîcîmî. Ca unui ginere pusemi cununî. Și ca o nevastă înfrămsețîmî cu frămseățî”.	„Bucurasăva sufletul meu de Domnul, că mă-mbrăcă cu veșmânt de spăsenie. Și cu îmbrăcă- minte deveselie mă-nvăscu, ca mirelui miau pusumi mitră și ca mireasei mămpodobi podoabă”.	„Bucurasăva sufletul meu întru Domnul: că ma îmbrăcat înveșmântul mântuirii, și cu haina veseliei mau îmbrăcat. Ca o unui mire miau pus mie cunună: și ca pre o mireasă mau împodobit cu podoabă”.	„Bucurasăva sufletul meu întru Domnul, că mau îmbrăcat în veșmântul mântuirii, și cu haina veseliei m-au împodobit, ca o unui mire meu pus mie coroană, și ca pre o mireasă mau împodobit cu podoabă”.	„Bucura-se-va sufletul meu întru Domnul, că m-a îmbrăcat în vestmântul mântuirii și cu haina veseliei m-a împodobit. Ca unui mire mi-a pus mie coroană și ca pre o mireasă m-a împodobit cu podoabă”

Această asemănare de text, bine demonstrată de exercițiul comparativ de mai sus, se observă și la celelalte rugăciuni de la înveșmântare.

Primul Liturghier, cel tipărit de Macarie, deși conține toată rânduiala

8. Precizare făcută de ediția de București, 1855, p. 50.

9. *Liturghier*, Chișinău, 1859, p. 77-79.

înveșmântării, asemănătoare ca text și ca aplicație, are și lipsuri, inerente începuturilor: rugăciunea la bederniță și rugăciunea la spălarea mâinilor¹⁰. Edițiile ulterioare rectifică lipsa acestor două rugăciuni.

Studiul comparat al edițiilor a demonstrat și că, până în sec. XIX, liturghierele cuprind rugăciunile înveșmântării fără partea finală, „...totdeauna, acum și pururea și în vecii vecilor“. Doar rugăciunea de la bederniță face excepție de la această lipsă: în toate edițiile se termină cu formula „totdeauna, acum și pururea și în vecii vecilor“. S-a obișnuit ca îndeosebi în ritualul înveșmântării arhierelui, când diaconii rostesc responsorial rugăciunile cuvenite fiecărui veșmânt, acestea să aibă și finalul „...totdeauna, acum și pururea și în vecii vecilor. Amin“, rostit de diaconii II și III, respectiv¹¹.

Tot la acest capitol, un amănunt semnificativ se referă la luarea bederniței - un element vestimentar liturgic ce are caracter special. Bedernița nu poate fi purtată de orice slujitor, de aceea textul liturghierului precizează că bedernița nu poate fi luată decât de cel ce „*iaste protosinghel al Bisearcii ceii mari sau alt oare carele, din ceia ce sunt cu dregătorie*“¹².

2. Scoaterea Sfântului Agneț. Din prima ediție tipărită la noi (1508), aflăm că era în uz folosirea prescurilor fierbinți: preotul tăia agnețul după ritualul cunoscut și-l așeza cu coaja în jos, „*pentru ca să nu se facă umezeală jos*“¹³. Acest detaliu simboliza căldura credinței, în actul proaducerii, credința celui ce oferea darurile de pâine și vin și credința celor pentru care se aduceau darurile. Amănuntul este preluat și de Coresi: „*Numai de va fi caldu și cu aburu, atunce să zacî cu dosulu în susu, dereptu, să nu facă dedesuptu udăturî*“¹⁴. În timp s-a renunțat la acest element liturgic al prescurilor calde la Proscomidie.

Toate edițiile indică, după înveșmântare și rugăciunea spălării mâinilor, venirea preotului (eventual însoțit de diacon) la proscomidiar - numit în unele ediții „*järtvelnik*“¹⁵, închinarea de trei ori, cu stihul „Dumnezeule,

10. Pr. Lucian Petroaia, *500 de ani de la tipărirea primului Liturghier ortodox pe pământ românesc. Liturghierul lui Macarie Ieromonahul (1508-2008)*, în „Glasul Bisericii“, LXVII (2008), nr. 1-3, p. 99.

11. A se vedea cap. „Îmbrăcarea arhierelui“, în *Arhieratikon*, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 1993, p. 18-19.

12. *Liturghier*, Râmnic, 1813, p. 40.

13. *Liturghier*, Târgoviște, 1508, f. 5v.

14. *Liturghier*, Brașov, 1570, f. 4A.

15. A se vedea, de ex., ediția de Râmnic, 1767, f. 41 A.

curățește-mă pre mine, păcătosul“ și rostirea troparului „Răscumpăratu-ne-ai pre noi din blestemul Legii...“, ținând la frunte prescura și copia.

Ritualul scoaterii Agnețului a avut, întotdeauna, aceeași rânduială. În general, la acest capitol toate edițiile, încă de la primele, au redat în amănunt ritualul scoaterii Agnețului, oferind preotului toate instrucțiunile necesare. Au diferit, în timp, foarte puțin, formulele de tăiere și scoatere a Agnețului, după cum reiese și din comparativul de mai jos:

Brașov, 1570, fila 4, A și B	București, 1746, p. 53	Iași, 1794, file nenumerotate	București-Buzău, 1833, p. 65
„Ca oaia spre jungchiere aduse...Ca mielul înaintea tunzătorului lui fără de glas așa nuș deșchidea rostul lui... Întru smereniia lui luose... Născutul lui cinel va spune...“	„Ca o oae la jungheare sau adus... Și caun miel nevinovat fără de glas, împotriva celuea celtunde pre dânsul așa nuș deșchide gura sa... Întru smereniia lui judecata lui sau rădicat și neamul lui cine îl va spune... Că sau luat de pre pământ vieața lui“...	„Ca o oae spre jungheare sau adus... Și ca un miel ne vinovat, fără de glas, împotriva celuea celtunde pre dânsul așa nuș deșchide gura sa... Întru smereniia lui judecata lui sau rădicat iar neamul lui cinel va spune... Că sau luat de pre pământ vieața lui“..	„Ca o oae spre jungchiere sau adus... Și ca un miel nevinovat, fără de glas, împotriva celui cel tunde pre dânsul așa nuș deșchide gurasa... Întru smereniia lui judecata lui sau rădicat... Iar neamul lui cinel va spune... Că sau luat de pre pământ vieața lui...“

3. Turnarea vinului și a apei în sfântul potir. În edițiile vechi este, întotdeauna, apanajul diaconului. După ce preotul înjunghie Sfântul Agneț, diaconul, „*fiind în dreapta vasul cu vinul, iar în stânga vasul cu apa*“, cere binecuvântarea preotului - „*Blagoslovește, stăpâne, sfânta amestecare*“ - și

16. *Liturghier*, Râmnic, 1767, f. 42 B.

17. *Liturghier*, București, 1746, p. 55.

18. *Liturghier*, Neamț, 1860, f. 50 A.

19. A se vedea ed. de Râmnic, 1767, f. 42 B.

„toarnă în potiriu, deodată, și vin și apă, cu bună socotință”¹⁶ sau „după socoteală”¹⁷ sau „după rânduială”¹⁸. Acest detaliu, foarte important, este nuanțat și explicat în ediții mai recente:

La Macarie, dar și la alte ediții de mai târziu¹⁹, lipsește formula de binecuvântare a amestecării vinului și-a apei; în ediția tipărită de Sfântul Dosoftei, formula este plină de tâlc - „*Blagoslovităi unciunea Svintelor tale, Doamne, totdeauna...*”, arătând modul tainic în care s-au arătat la Răstignire, separat, apa și sângele din coasta Mântuitorului, iar în ritualul Proskomidiei cum cele două elemente - apa și vinul se unesc, în vederea prefacerii lor euharistice. Ediția de Neamț - 1860 precizează că împungerea Agnețului și turnarea apei și a vinului să fie sincronizate perfect cu rostirea formulilor liturgice cuvenite: „*Să cuvine a ști că îndată după ce diaconul zice Împunge Stăpâne, duple cum am arătat mai sus: Preotul cu aceeași Sfântă Kopie împunge Sfântul Agneț despre partea dreaptă ounde este scris noumele Iisus... diaconul turnând deodată vin și apă duple rânduială zice tot atunci și preotul Și îndată au ieșit sânge și apă...*”²⁰.

Abia ediția 1956 precizează și proporțiile de apă și vin ce trebuie puse în potir: „*...de vor fi mai mulți preoți...când se toarnă în sfântul potir amestecarea, adică vinul și apa, să se toarne mai mult ca de obicei, spre a fi de ajuns la toți care vor fi de împărtășit. Căci, după ce s-au sfințit Sfintele Daruri, nu este îngăduit și nici să îndrăznească cineva a mai turna vin și apă în sfântul potir. În luare-aminte să fie, de asemenea, ca apa, ce se toarnă acum, să fie atât cât se cuvine, socotind ca împreună cu căldura, ce se va turna la vremea plinirii sfântului potir, să nu schimbe firea vinului în gustul apei*”²¹.

4. Miridele. Mirida pentru Maica Domnului și miridele pentru cele nouă cete.

Primele ediții tipărite la noi suferă de lipsa preciziei privind scoaterea și așezarea miridelor. La Macarie lipsesc total instrucțiunile privind așezarea miridelor pe sfântul disc. În ceea ce privește mirida Maicii Domnului, ea s-a scos mereu din prescura a doua, cu aceeași formulă: „*Întru cinstea și*

20. *Liturghier*, Neamț, 1860, f. 50 A.

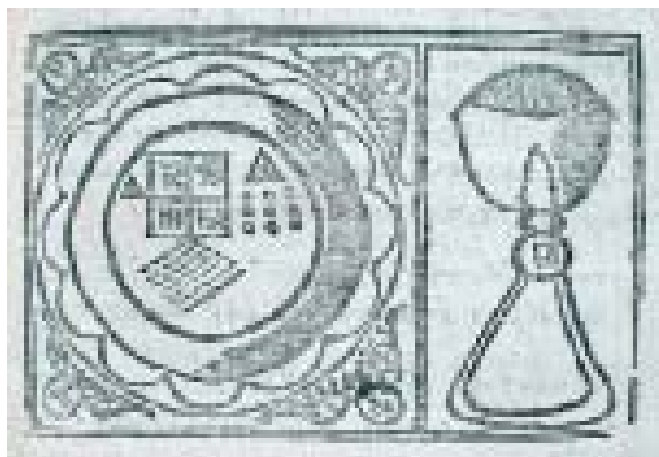
21. *Liturghier*, București, 1956, p. 93.

22. *Liturghier*, Râmnic, 1759, p. 30.

23. Edițiile de Iași, 1679, p. 31 și Dealu, 1646, f. 6.

*pomenirea preblagoslovitei slăvitei stăpânei noastre Născătoarei de Dumnezeu și pururea Fecioarei Mariei, pentru ale cărei rugăciuni primește D(oa)mne jărtva aceasta întru Jărtvelnicul tău cel mai presus de ceriuri*²².

Mirida pentru Maica Domnului a creat un echivoc în câteva ediții, în ceea ce privește așezarea acesteia pe sfântul disc. Edițiile mai vechi - cele de secol XVII - prevăd ca această miridă să aibă exact poziția de astăzi, pe sfântul disc, în dreapta Agnețului²³. Însă, unele ediții ulterioare, de secol XVIII, indică, în schema de la Proscomidie, așezarea miridei Maicii Domnului de-a stânga Agnețului, deasupra miridelor pentru cele nouă cete; deși indicațiile sunt clare: „Și luând părțișoara opune dea dreapta sf. Agneț, aproape de mijlocul lui, zicând: Stătut-a Împărăteasa dea dreapta ta...“, ele contravin schemei Proscomidiei tipărită în textul Liturghierului, care arată această miridă în stânga Agnețului, deasupra celor nouă cete, indicată cu litera slavă „B“, abrevierea de la „Bogorodița“²⁴. Mai mult, pentru a spori nelămurirea, atunci când preotul scoate mirida pentru Sfântul Ioan Botezătorul și Înainte-Mergătorul urmează această precizare: „Și luând părțișoara dintâiu, opune despre partea stângă a sfintului Agneț, din jos de părțișoara Precistii, făcând începutul rândului celui dintâi...“²⁵. Ar exista o explicație



Proscomidie, Liturghier, Buzău, 1768

ctitorii vii, el lua mirida Maicii Domnului și o așeza de-a dreapta Agnețului,

pentru această așezare: Maica Domnului este „mai înaltă decât cerurile..., mai cinstită decât heruvimii și mai mărită, fără de asemănare, decât serafimii..., mai mare decât toți sfinții...“; așa o arată innografia.

Ar fi de presupus că, după ce preotul scoate ultima miridă, cea pentru sfântul autor al Liturghiei sau chiar aceea pentru

24. *Liturghier*, Râmnic, 1747, p. 41.

25. *Liturghier*, Râmnic, 1759, p. 30-31.

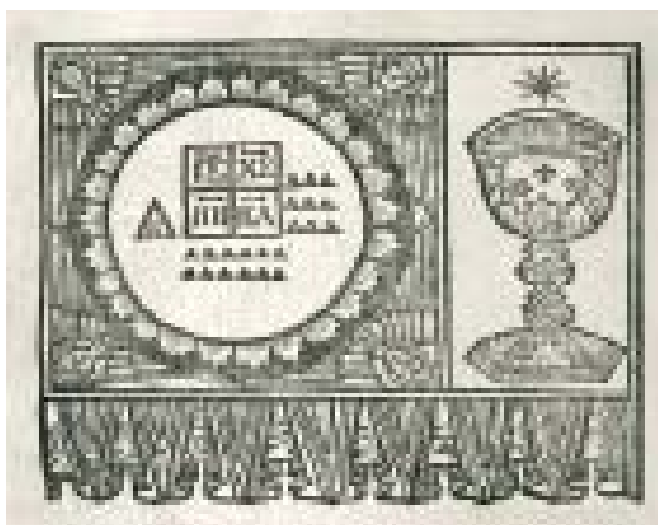
26. *Liturghier*, Buzău, 1768, p. 66.

la locul ei obișnuit. Însă, Liturghierul nu conține precizări în acest sens. Avem ca argument imaginea Proskomidiei din ediția de Buzău, 1768²⁶, în



care mirida pentru Maica Domnului este așezată și deasupra miridelor pentru cele nouă cete, dar și în dreapta Agnețului, în poziția ei corectă.

Edițiile râmnicene din 1759 și 1767 rezolvă dilema. De aici încolo, problema miridei pentru Maica Domnului este rezolvată: indicațiile din text concordă cu imaginea schemei Proskomidiei, iar mirida șade corect, de-a dreapta Agnețului.



Miridele pentru cele 9 cete s-au scos întotdeauna din prescura a treia. Diferențele au fost legate mai întâi de prima miridă. Literatura patristică a sec. al XIV-lea cuprinde două feluri de argumente: unii Părinți nu acceptă mirida pentru îngeri, pe când alții pledează pentru ea. Sfântul

Proskomidie, Liturghier, Sibiu, 1798
 Grigorie Palama, de exemplu, arată că motivația teologică a lipsei acestei miride constă în aceea că „*Fiul lui Dumnezeu nu a îmbrăcat fire îngerească, nu pentru îngeri S-a întrupat... Scriptura nu spune că ei sunt Trupul lui*

27. Apud pr. Petre Vintilescu, *Contribuții la revizuirea Liturghierului românesc*, Tipografia Cărilor Bisericești, București, 1931, p. 46-47.

*Hristos, nici împreună-moștenitori ai Săi, nici că ei împărățesc cu Dânsul*²⁷. Pe de altă parte, Sfântul Simeon, Arhiepiscopul Tesalonicului, arată că „preotul, scoțând cu copia miride, face pomenire tuturor sfinților..., una adică o aduce pentru cinstea și pomenirea cinstitelor puteri a celor fără de trupuri. Și trebuie a aduce pentru dânșii, pentru că și ei au slujit taina Întrupării; pentru că s-a unit cu noi și suntem o Biserică, pentru că poftesc și ei să se plece la Tainele Bisericii, să vadă luând și ei dintr-acestea mai mare înălțime”²⁸. Nici liturghiile vechi, greco-slave nu prevăd, în ritualul Proscomidiei, mirida pentru îngerii. Se pare că este o practică liturgică ceva mai nouă, dar, bineînțeles, întemeiată pe o tradiție liturgică primară, consemnată cândva în manuscrise - Liturghier, astăzi pierdute. Unele ediții constantinopolitane mai noi²⁹ și alte ediții de liturghier menționează că prima miridă se scoate „întru cinstea și pomenirea Sfinților Arhangheli Mihail și Gavriil și a tuturor cinstitelor, cereștilor și netrupeștilor puteri”. Toate edițiile curente, după care se slujește astăzi în Bisericile Greacă și Bulgară, prevăd această miridă pentru îngerii³⁰. Liturghierul rusesc actual nu prevede mirida îngerilor³¹.

Lipsa miridei pentru îngerii din Liturghierul românesc este semnalată de pr. dr. Dumitru Stăniloae, care arată cum „în Liturghierul românesc din 1956 lipsește pătrocica pentru îngerii și numărul nouă de pătrocice se obține prin despărțirea Sfântului Ioan Botezătorul de ceilalți proroci. Dar aceasta ni se pare nefiresc. Expresia întru cinstea arată că jertfa Domnului are pentru sfinții mai mult rostul de a pune în relief cinstea sau slava lor, ca a unora ce au crezut în Hristos. Iar acest rost îl are și pentru îngerii. Toată Biserica din cer e slăvită în prefacerea euharistică. Îngerii au și ei o înțelegere sporită a iubirii lui Dumnezeu... Pe lângă acestea, bucuria lor a sporit intrând în

28. Sfântul Simeon al Tesalonicului, cap. „Pentru miridele cele aduse la Proscomidie, pentru sfinții și pentru toți creștinii“, în *Tratat asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe, după adevăratele principii puse de Domnul nostru Iisus Hristos și urmașii Săi*, vol. I, Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, Suceava, 2002, ed. a II-a, p. 145.

29. Vezi *Liturghier*, Constantinopol, 1895.

30. În acest sens, am consultat edițiile grecești tipărite la Atena - 1962, 1977 și 1995, Mănăstirea Simonos-Petra, Sfântul Munte - 2001 și iarăși Atena - 2002 și edițiile bulgărești de Sofia - 1928 și 1985.

31. Ediția de Moscova, 1984, p. 82-83.

32. Pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, *Spiritualitate și comuniune în Liturgia ortodoxă*, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 2004, p. 204.

comuniunea lor, în comuniunea sporită a celor ce-L laudă pe Dumnezeu... Într-un fel spiritual, toți cei din ceruri se împărtășesc și mai mult de Hristos; prin Sfânta Liturghie se realizează o și mai mare unire a celor cerești și a acelor pământești ³². Problema nu a avut o rezolvare imediată, ci a așteptat un studiu atent, pentru reșezarea miridei pentru îngerii la locul ei, în rânduiala Proscomidiei. În teologia românească de astăzi, problema este reluată și clarificată de P.F. Patriarh Daniel, printr-un studiu în care pledează, biblic, teologic, liturgic și logic pentru prezența miridei îngerilor între cele nouă cete: „...Biserica, în cultul său, nu poate despărți pe îngerii de Hristos și nici preaslăvirea lui Hristos pe pământ de preaslăvirea Lui din ceruri... Deși Sfinții Îngerii nu au trup, ei slujesc taina Întrupării lui Hristos și sunt păzitori ai sufletelor și trupurilor celor ce-i cheamă în ajutor” ³³.

Edițiile vechi ale Liturghierului românesc consemnează diferit prezența acestei miride. Macarie ieromonahul și Coresi mențin mirida pentru îngerii la Proscomidie. Liturghierele de secol XVII-XVIII nu prevăd mirida pentru îngerii; de asemenea, nici cele de secol XIX. Această miridă re apare în rânduiala Proscomidiei din Liturghierul de la București (1937) și se cere reșezată într-o nouă ediție, revizuită, a Liturghierului românesc. Astăzi, prin hotărâre sinodală, Proscomidia din Liturghierul românesc a recăpătat mirida pentru îngerii.

În timp, cetele sfinților pomeniți s-au îmbogățit, pe de o parte, datorită surselor de traducere a Liturghierului, pe de altă parte, datorită faptului că Biserica noastră a adăugat în calendar cuvioșii, martirii, voievozii din istorie, prin canonizare și aducerea lor în cult, spre pomenirea la Proscomidie și la alte momente liturgice. Astfel, la Proscomidie, în timp, s-au adăugat sfinții pentru care românii au avut și au o evlavie deosebită: Cuvioasa Parascheva (ed. București, 1741), Ioan cel Nou de la Suceava (ed. Iași, 1818), Dimitrie cel Nou (ed. București, 1921), Calinic Cernicanul, Nifon de la Craiova/Constantinopol, Iosif cel Nou, Iorest, Sava Grigorie Decapolitul, Nicodim de la Tismana, Visarion și Sofronie (ed. București, 1974), Ghelasie, Leontie, Ioan, Moise, Constantin Voievod și fiii săi, Constantin, Ștefan, Radu și Matei, Ianache sfetnicul, Bine-credinciosul Voievod Ștefan cel Mare și Sfânt, Ioan, Antonie, Daniil, Gherman, Ioan Hozevitul, Teodora (ed. București, 2000).

33. ÎPS Mitropolit Daniel al Moldovei și Bucovinei, *Necesitatea pomenirii îngerilor în rânduiala Proscomidiei*, în „Candela Moldovei”, XIII (2004), nr. 1-3, p. 16.

În timp, au fost pomeniți la Proscomidie și sfinți din cultul popoarelor ortodoxe vecine. Cele mai vechi liturghiere din spațiul românesc (Târgoviște, 1508 și Brașov, 1570) pomenesc doi sfinți sârbi, Simeon și Sava. Slujebnicul de la Dealu, din 1646, pomeneste un sfânt „*Ioan Rosiskii Ciudotvorțev*“ („făcătorul de minuni“). Liturghierul editat la Chișinău în 1815 pomeneste pe Sfinții Mihail al Kievului, Petru, Alexie, Ionna și Filip „ai Moskvii“, Nichita - episcopul Novgorodului, Leontie - episcopul Rostovului, Antonie și Teodosie „ai Pecerskii“, Serghie „din Radoni“, Varlaam „din Hotin“. Liturghierul tipărit la Blaj, în 1931, pomeneste pe „Nichita (Niceta, n.n.) al Remesianei“, pe care îl numește, incorect, „apostolul românilor“.

Iată un tabel sinoptic comparativ, care cuprinde ediții de Liturghier ce consemnează componența celor nouă cete, aducând schimbări pe care le-am indicat în rubricile respective:

Ediția de Liturghier	Sfinți care s-au adăugat în timp, în rândurile Proscomidiei, la scoaterea miridelor pentru „cele 9 cete“, în diferite ediții ale Liturghierului românesc								
	Mirida 1 - pentru Sf. Îngeri	Mirida 2 - pentru Sf. Proroci	Mirida 3 - pentru Sf. Apostoli	Mirida 4 - pentru Sf. Ierarhi	Mirida 5 - pentru Sf. Mucenici	Mirida 6 - pentru Sf. Cuvioși	Mirida 7 - pentru Sf. Doctori fără de arginți	Mirida 8 - pentru Sf. Părinți Ioachim și Ana și sfântul zilei	Mirida 9 - pentru sfântul autor al

EPISCOPIA DUNĂRII DE JOS

Ediția de Liturghier	Sfinții care s-au adăugat în timp, în rânduiala Proscomidiei, la scoterea miridelor pentru „cele 9 cete”, în diferite ediții ale Liturghierului românesc							
	Mirida 1 - pentru Sf. Îngeri	Mirida 2 - pentru Sf. Prooroci	Mirida 3 - pentru Sf. Apostoli	Mirida 4 - pentru Sf. Ierarhi	Mirida 5 - pentru Sf. Mucenici	Mirida 6 - pentru Sf. Cuvioși	Mirida 7 - pentru Sf. Doctori fără de arginți	Mirida 8 - pentru Sf. Părinți loachim și Ana și sfântul zilei

TEOLOGIE ȘI EDUCAȚIE LA DUNĂREA DE JOS

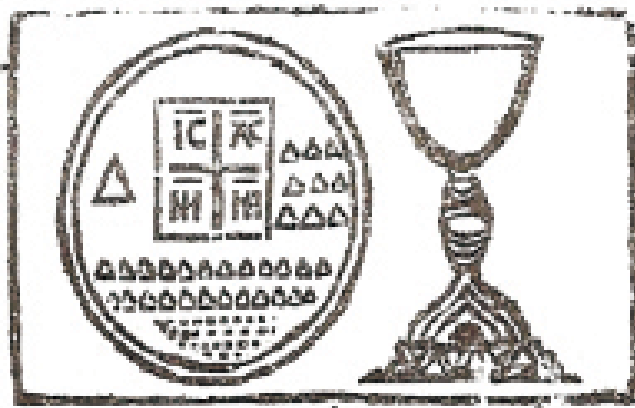
Ediția de Liturghier	Sfinții care s-au adăugat în timp, în rânduiala Proscomidiei, la scoterea miridelor pentru „cele 9 cete”, în diferite ediții ale Liturghierului românesc								
	Mirida 1 - pentru Sf. Îngeri	Mirida 2 - pentru Sf. Pro- oroci	Mirida 3 - pentru Sf. Apos- toli	Mirida 4 - pentru Sf. Ierarhi	Mirida 5 - pentru Sf. Muce- nici	Mirida 6 - pentru Sf. Cuvioși	Miri- da 7 - pen- tru Sf. Doctori fără de arginți	Miri- da 8 -pen- tru Sf. Părinți Ioa- chim și Ana și sfântul zilei	Miri- da 9 - pentru sfântul autor al

EPISCOPIA DUNĂRII DE JOS

Ediția de Liturghier	Sfinții care s-au adăugat în timp, în rânduiala Proskomidiei, la scoterea miridelor pentru „cele 9 cete”, în diferite ediții ale Liturghierului românesc								
	Mirida 1 - pentru Sf. Îngeri	Mirida 2 - pentru Sf. Pro- oroci	Mirida 3 - pentru Sf. Apos- toli	Mirida 4 - pentru Sf. Ierarhi	Mirida 5 - pentru Sf. Muce- nici	Mirida 6 - pentru Sf. Cuvioși	Miri- da 7 - pen- tru Sf. Doctori fără de arginți	Miri- da 8 -pen- tru Sf. Părinți Ioa- chim și Ana și sfântul zilei	Miri- da 9 - pentru sfântul autor al

nește mu-

5. Unele dispute științifice ale liturghiștilor, legate de Proskomidie, se referă la **miridele pentru arhiereul locului, stăpânire și ctitorii vii.**



În edițiile vechi ale Liturghierului românesc, cele de sec. XVII - XVIII, aceste miride (pentru arhiereu, domnitor și ctitor) erau scoase laolaltă și așezate, grămăjoară, sub Sfântul Agneț. Ediția tipărită de Sfântul Mitropolit Dosoftei (Iași, 1679) arată cum preotul îi pomenea pe toți, „*puindule părț dedesupt celor trei*

șiruri a svinț“. De asemenea, și ediții ulterioare.

După cum se vede, după jumătatea secolului al XVIII-lea, mirida pentru arhierei devine distinctă. Formula scoaterii miridei pentru arhiereu



s-a păstrat aproape la fel pe întreaga perioadă de 500 de ani de Liturghier românesc, deși ea este definitivată, împreună cu cea pentru stăpânirea de stat³⁴, iar ca loc pe sfântul disc înainte de aceasta, destul de târziu, de Dia-taxa liturgică a lui Filotei al Constantinopolului (secolul XIV):

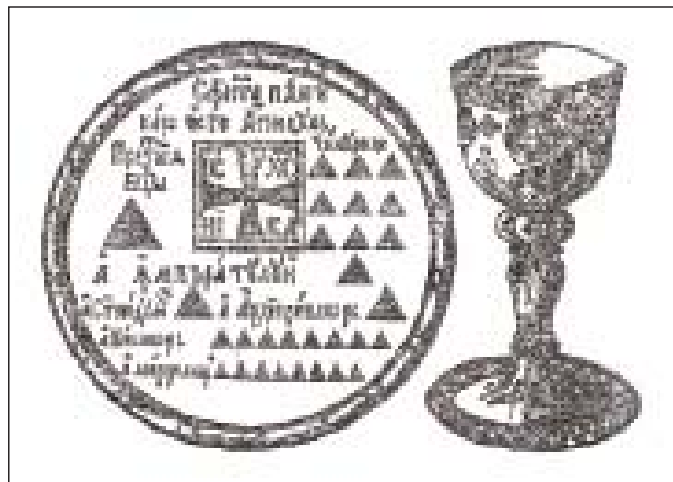
Râmnic, 1768, p. 44	Iași, 1834, p. 76	București, 1937, p. 101-102
---------------------	-------------------	-----------------------------

34. Pr. prof. dr. Nicolae D. Necula, *Tradiție și înnoire...*, vol. I, cap. „Scoaterea miridei pentru conducătorii țării, la slujba Proscomidiei, a fost o practică permanentă sau nu? De când a fost introdusă în rânduiala slujbei, ce justificare are și care trebuie să fie practica în continuare?“, p. 124.

De asemenea, pentru pomenirea stăpânirii lumești, textele de la Proscomidie, comparate în diferite ediții, evoluează astfel:

lași, 1759, fila 43A	Sibiu, 1835, p. 67	București, 1937, p. 102	București, 1950, p. 86	București, 2000, p. 113
-------------------------	-----------------------	----------------------------	---------------------------	----------------------------

Două ediții aduc elemente inedite la acest capitol. Primul Liturghier tipărit la Chișinău (1815) arată mirida împăratului așezată sub miridele celor nouă cete, cea a arhiereului locului sub mirida împăratului, iar mirida Sinodului () sub mirida Maicii Domnului³⁵. Acest aspect amintește de locul inițial al miridei pentru stăpânirea lumească: laolaltă cu credincioșii vii și morți, de unde s-a desprins și a devenit distinctă, ocu-

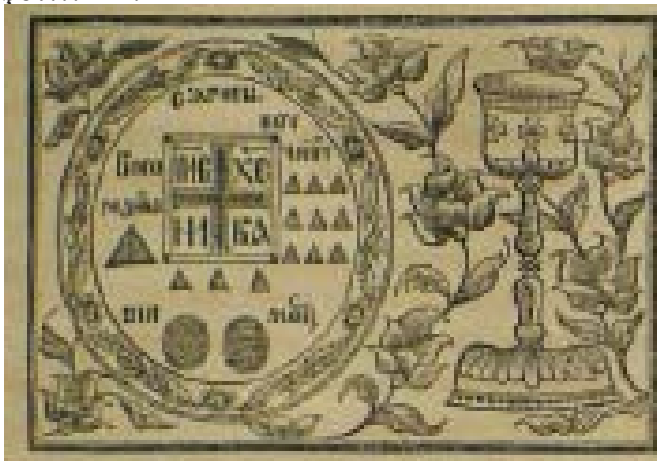


pând un loc după cea a arhiereului locului; în Liturghierul românesc, acest lucru se întâmplă deodată cu ediția de Blaj, 1775 și, treptat, se generalizează.

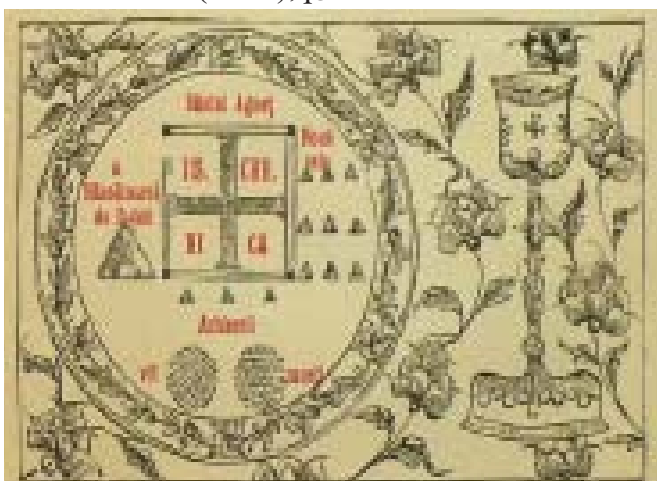
Al doilea Liturghier de Chișinău (1859) pomenește nominal întreaga

35. *Liturghier*, Chișinău, 1815, p. nenumerate.

familie împărătească a timpului: „*Pomenește, Doamne, pe Preablagocestivul Sângur Stăpânitorul Marele Domnul Nostru Împărat Alexandru Nicolaevici a Toată Rossiea și pre soția sa, Preablagocestiva Doamnă Împărăteaska Mariea Alexandrovna șcl...*”³⁶. Acest lucru



citare în Proscomidia (1834), prima ediție, București, 1855



face ediția perisabilă: în cazul schimbării domniei, se renunța la tot tirajul, întrucât nu mai erau pomeniți stăpânitorii zilei.

Pentru ctitorii vii, textul diferă. Liturghiile vechi nu consemnează scoaterea miridei pentru ctitorii vii. Abia în ediții mai târzii, de la Iași (1834) și București (1855 și 1895), sunt desenate în schema Proscomidiei cele trei miride distincte sub Agneț, pentru: arhiepiscop, stăpânire și ctitorii vii, după cum arată prezentele imagini.

În cazul ediției ieșene,
 36. *Liturghier*, Chișinău, 1859, p. 88-89.

miridă aparține împăratului, ieșind deci din regula canonică a pomenirii, care începe cu arhiereul.

Întrucât mirida pentru ctitorii vii lipsește din unele liturghiere slavo-grecești, în mod sigur, aceasta poate fi considerată o tradiție liturgică românească, asumată cu timp în rânduiala Proskomidiei, la început doar la nivelul imaginii, iar într-o a doua etapă și în textul Proskomidiei, începând cu edițiile sus-citate.³⁷

6. O a altă dispută legată de specificul românesc al Proskomidiei este prezența, în rânduială, a celor **două mari rugăciuni de pomenire generală a celor vii și a celor morți**. Aceste două rugăciuni, în forma lor de astăzi, lipsesc din șirul liturghierelor românești. Rugăciunea pentru cei vii era rezumată la îndrumarea tipiconală „după aceeaia pomenește pe cine va vrea, pre nume. Și la fieștecare nume ia o părțică așa zicând «Pomenește Doamne (cutarele)»³⁸. Aceeași procedură o urmează și pentru pomenirea celor morți, care se făcea după ce se pomeneau, din prescura a cincea, ctitorii morți și arhiereul hirotonisitor, pomenind „pe morți pre carii va vrea, pre nume. Și la fieștecare nume ia o părțică mică, zicând «Pomenește Doamne pre (cutarele)»³⁹; la aceasta se adăuga și formula „Și pre toți carii întru nădejdea învierii și a vieții de veci și a împreunării Tale, adormiți pravoslavnici, părinții și frații noștri, iubitorule de oameni, Doamne³⁹”.

Rugăciunea pentru pomenirea celor vii nu este altceva decât o transformare a rugăciunii de la Litie, iar rugăciunea pentru pomenirea generală a morților este o moștenire liturgică dinainte de secolul al XV-lea⁴⁰. Deși ambele rugăciuni au temeuri pentru folosirea în cult cu mult înainte, în Liturghierul românesc ele apar prima dată în ediția tipărită la Iași, în 1845, iar de aici au fost preluate abia în ediția de Neamț, 1860. Multe dintre edițiile tipărite în această perioadă (Sibiu - 1852, București - 1853, Buzău - 1854, București - 1855, București - 1858, Chișinău - 1859) nu au cuprins aceste rugăciuni în rânduiala Proskomidiei; ele se impun cu timpul și devin un

37. Edițiile de început de secol XIX prefigurează deja această desprindere a celor trei miride speciale, din grămăjoara de miride de sub Agneț. A se vedea, de exemplu, Liturghierul tipărit la Sibiu, 1835, p. 64.

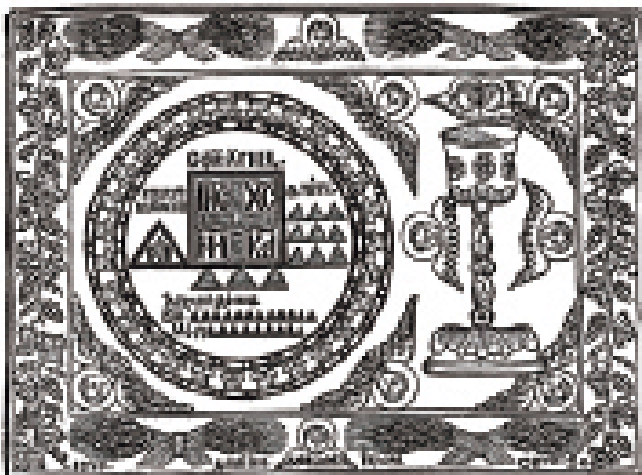
38. *Liturghier*, Râmnic, 1787, f. 44 B.

39. *Ibidem*, f. 45 A.

40. A se vedea, de ex., manuscrisul semnalat de Dmitrievski, cu cota DC 262, din Biblioteca Mănăstirii Esfigmenu - Sfântul Munte Athos, apud pr. prof. Petre Vintilescu, *Contribuții...*, p. 53.

element specific Proscomidiei românești.

Sucesiunea edițiilor a păstrat textele intacte, dar pentru a veni spre origini, în ediția originală nemțeană, textul pomenirii celor vii este acesta: „Priimeăște D(oa)mne Jertva aceasta pentru ertarea păcatelor a tuturor fraților cei întru XC, și pentru tot sufletul Kreștinilor, cel nekăjit și dosedit, kăruea îi trebuieăște mila și ajutoriul lui D(u)mnezeu, pentru apărarea țării aceștiea, și acelor ce viețuiesc întrânsa, și pentru pacea și întemeierea atoată lumea. Pentru bună starea sfiintelor lui D(u)mnezeu biserici. Pentru mântuirea și ajutoriul celor ce ku osârdie și ku frika lui D(u)mnezeu să ostenesk și slujesk Părinților și fraților noștri. Pentru cei trimiși, pentru cei ce sânt înkălătorie. Pentru tămăduirea celorce zak în boale. Pentru izbăvirea celor robiți. Pentru cei ce sânt în judekăți, în okne, în izgoniri, în nekazuri



și înbulzire. Pentru cei ce ne ourăsk și pentru cei ce ne iubesk pre noi. Pentru cei ce ne miluesk și ne slujesk noauă, și pentru cei ce neau poruncit noao nevreadnicilor să ne rugăm pentru dâșșii. Pentru frații noștri kari sânt în slujbe. Și pentru toți cei ce slujesk și au slujit în sfânt lăkașul acesta“⁴¹. Este relevantă deci asemănarea cu rugăciunea de la Litie. Interesantă

este specificarea că preotul citește această rugăciune, „skoțând Părticeale drept în rând“, după care pomenește și pe „cine va vrea și la fieștekare ia o Părticică mikă“; toate aceste părticele le pune „din jos de sfînta Pâine“.

Prezența acestor două rugăciuni în ritualul Proscomidiei este pe deplin justificată, întrucât ele adună pe sfântul disc care simbolizează Biserica în integralitatea ei atât pe credincioșii vii, partea luptătoare a Bisericii, cât și pe cei din veac adormiți, trecuți deja în Biserica triumfătoare. Armoniza-

41. *Liturghier*, Neamț, 1860, p. 31-32.

rea celor două dimensiuni ale Bisericii se face prin pomenirea tainică de la proscomidiar, continuă cu înrâurirea harică pe care o primesc miridele personalizate cu nume la momentul prefacerii Cinstitelor Daruri și culminează cu așezarea lor în sfântul potir, atunci când preotul rostește „*Spală, Doamne, păcatele tuturor celor ce s-au pomenit aici...*”.

La multe ediții lipsesc precizările privind acoperirea Cinstitelor Daruri⁴². În general, rugăciunile acoperirii au același text, cu mențiunea că unele ediții conservă o eroare gramaticală, de dezacord: „...ridicatau râurile valurile sale (*sic!*) de glasuri de ape multe...”⁴³

Rugăciunea punerii-înainte, cu același text în ediții diferite, a avut și un loc neîntâlnit astăzi în liturghiere: în ediția de Iași, 1679, Sfântul Mitropolit Dosoftei o așază nu la finele rânduiei Proscomidiei, ci la începutul Sfintei Liturghii: „*Molitva Predlojeniei: Dumnezeu Dumnezeul nostru karele cereaska pâine, hrana a toată lumea, pre Domnul nostru IC HC lairimis mântuitoriu și izbăvitori dene blagoslovește și ne svințăște pre noi: Însuț blagoslovește predlojenia aceasta, și o priimește în suprăcere-skul tău jărtăvnik. Pomenește, ka un dulce, bun și iubitoriu deom, pre adukătorii și pentru karii adusără, și pre noi neosândiț ferește în svântă facerea dumnezăieștiloruț taine. Kăsă svinți și să proslăvi preacinstit și de mare kuviință numele tău, a Tatălui și a Fiiului și a Svântului Duh, akmu și pururea șimveaci deveaci. Amin*”⁴⁴.

O altă lipsă este aceea că unele ediții nu precizează că preotul trebuie să binecuvânteze Darurile, atunci când ajunge la cuvintele „...însuți blagoslovește această punere înainte...”⁴⁵; de asemenea, nici otpustul de la finele Proscomidiei nu este decât cel de duminică - nu se oferă și varianta zilelor de rând⁴⁵. Edițiile ulterioare⁴⁶ și cele de după ele completează această lipsă.

7. O a patra și ultimă dispută se leagă de un element astăzi dispărut, dar prezent într-o parte consistentă a istoriei Liturghierului: **proscomidirea de către diacon**. Atât la Macarie ieromonahul, cât și la Coresi, cât mai ales în ediția tipărită de Dosoftei, la Iași în 1679, în rânduiala Proscomidiei se

42. Râmnic, 1767, p. 41 B, Blaj, 1775, p. 57, Sibiu, 1798, p. 69.

43. A se vedea, de ex., edițiile de Râmnic, 1767, f. 45A, Blaj, 1775, p.64 ș.a.

44. *Liturghier*, Iași, 1679, p. 35-36.

45. *Liturghier*, Râmnic, 1787, f. 46 B.

46. Râmnic, 1796, p. 46-47, Sibiu, 1798, p. 75.

prevede că „*diaconul ia și el o pecete de prescură și-și pomenește viii și morții și pre cinei voea*“⁴⁷.

Rolul diaconului la proscomidie este important. El ajută și însoțește preotul în lucrarea proscomidiei: pregătește dinainte sfintele vase și acoperămintele, răspunde la îndemnurile și chemările preotului. Când preotul scoate Sfântul Agneț, diaconul, „*căutând cu bună cucernicie spre aceste taine, la fieștecare tăietură zice Domnului să ne rugăm... Doamne miluiește... fiind și Orariul în mâini*“⁴⁸. Când preotul trebuie să scoată Agnețul, diaconul zice „*Ea, stăpâne*“⁴⁹. Când preotul junghie cruciș Sfântul Agneț și când îl împunge cu copia, tot diaconul zice „*Junghie Stăpâne*“ și „*Împunge Stăpâne*“. Așa cum am arătat mai sus, tot diaconul este cel care toarnă apa și vinul în sfântul potir cu binecuvântarea preotului și tot el face căderea după Proscomidie. Așadar, diaconul are un rol dinamic, real, în rânduiala Proscomidiei.

Însă pomenirea morților și a viilor de către diacon este din punct de vedere teologic și liturgic o supradimensionare a rolului acestuia în ritualul Proscomidiei. Diaconul nu are putere sfințitoare și nu poate sluji, fără binecuvântarea preotului sau arhierelui. În acest sens, combătând o practică, probabil destul de răspândită până în secolul XV⁵⁰, Sfântul Simeon al Tesalonicului arăta că „*diaconii fac pomenire prin preoți, căci ei nu pot să proscomidească, de vreme ce n-au har de a proscomidi lui Dumnezeu, fiind slugi și având numai vrednicia slujirii... Și de vreme ce pravila oprește pe diacon a se cumineca mai înainte de preot, pentru ca să-și păzească fiecare rânduiala sa, cum va putea oare diaconul a proscomidi la Daruri? Drept aceea, se obișnuiește la Salonic și acum la Sfântul Munte al Atonului ca diaconii să nu proscomidească... Iar oricare va voi să aducă lui Dumnezeu miride după datorie, aceasta să o facă prin preot, fiind preotul prescura*

47. *Liturghier*, Iași, 1679, p. 31-32.

48. *Liturghier*, Râmnic, 1767, f. 41 B.

49. Formulă din edițiile de București, 1746, p. 53, Râmnic, 1767, f. 42 A, Blaj, 1775, p. 57, Sibiu, 1798, p. 66 ș.a.

50. A se vedea indicația Sf. Gherman al Constantinopolului din sec. VIII, care arăta că în timp ce preotul citea rugăciunile, diaconul scotea, cu copia, Sfântul Agneț în schevofilachion, cât și tradițiile similare de secol XI-XII, în bisericile din Magna Graecia, din sudul Italiei.

51. Sf. Simeon al Tesalonicului, cap. „*Ce înseamnă steaua, sfintele procovețe și aerul?*“, în *op. cit.*, p. 149.

și copia...“⁵¹.

Două ediții râmnicene ale Liturghierului românesc (1747 și 1759) interzic categoric dreptul diaconului de a proscomidi. Un text așezat la finalul Proscomidiei lămurește problema: „*Cadese aști: Că diaconilor iaste oprit a proscomidi de sfântul cel din tâi Săbor de la Nikeea, al sfinților Purtătorii de Dumnezeu Părinți, Precum sau zis în Pravila cea din capul 18. Diaconii nici întrun chip sănu aducă Prinosuri, adecă Prescuri aproscomidi ei. Nici mai înainte de Preoți săsă preceștuiască. Ci după Preoții această taină săo priimească ei, ori dela Episcop ori dela Preoți. Nici înmijlocul Preoților să șază, canu șezând mai sus săsepară ei mai cinstiți ași, care lucru iaste fără cale. Iară care diacon nusăva părăsi de aceasta: după Pravila aceasta să fie lepădat*“⁵².

52. Capitolul „Pentru proscomidirea diaconilor. De ce iaste oprită“, în *Liturghier*, Râmnic, 1759, f. 35 A.